

Flickors och pojkars lek i dockvrå och dockskåp: Normativa förväntningar och hierarkier i förskolan vid mitten av 1900-talet

Sara Backman Prytz & Josefin Forsberg Koel

Abstract • Girls' and boys' play in the home corner and doll house: Gendered expectations and hierarchies in Swedish preschool in the middle of the 20th century. This article examines children's play in a gender stereotypical framing: the home corner and dollhouses in mid-1900's Swedish preschool. Three different types of empirical material were analysed: a preschool teachers' questionnaire, observation protocols from children's play with dollhouses and complementary photographs of playing preschool children. By examining these, we have been able to identify the preschool teacher's gender stereotyped expectations of girls' and boys' play and how gender stereotyped expectations of children were maintained. The children especially helped to uphold a dichotomy between girls' and boys' play. This dichotomy was confirmed by the fact that girls had a hierarchically superior role in the game when both girls and boys participated. Boys, on the other hand, had more space for action in the gender-stereotypically framed play, as they were not bound by play conventions in the same way as girls. Boys' attempts at nurturing play with dolls, i.e. more femininely coded play, was disparaged by educators and other children.

Keywords • preschool [förskola], gender [genus], play [lek], history of play [lekens historia]

Inledning

Våra förväntningar på barn är föränderliga och direkta speglingar av den tid vi lever i – ett ofta lyft exempel på detta är det faktum att vi i olika tider och delar av världen tillskrivit flickor och pojkar olika egenskaper och med det också haft olika syn på deras förväntade livsuppgifter.¹ Särskilt tydligt kan detta framträda i skolor, förskolor och andra barninstitutioner, vilkas uppdrag historiskt till stor del kretsat kring medborgarfostran. Att studera historiens barn i en institutionell inramning blir ett sätt att studera de förväntningar som samhället haft på dem. Genom att både studera barns och vuxnas förhållningssätt till stereotypa genusideal vid en viss tid kan vi nå fördjupade kunskaper om hur institutioner för barn bidragit till att både skapa och upprätthålla skilda förväntningar på flickor och pojkar. I denna artikel har vi valt att specifikt analysera barns lek i förskolans dockvrå² och dockskåp vid mitten av 1900-talet.³ Studiens övergripande syfte är att undersöka genusideal som präglade yngre barns lek i en institutionell inramning vid

1 För översikter gällande sociala aspekter på barndomshistoria och med fördjupningar inom genusaspekter se t.ex. Paula S. Fass, *The Routledge History of Childhood in the Western World* (London: Routledge, 2013); Colin Heywood, *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times* (Cambridge: Polity, 2001); Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500* (London: Longman, 2005); Michael Mitterauer, *Sozialgeschichte der Jugend* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986).

2 Begreppet "dockvrå" är hämtat från vår empiri, men har en bredare definition än enbart ett utrymme för lek med dockor, vilket framgår av vår analys. En mer samtida benämning är "hemvrå".

3 Namn på barnomsorg har varierat över tid och beroende på vilken typ av verksamhet som bedrivits. Under den period vi undersöker användes t.ex. "barnträdgård," "kindergarten," "lekskola," "dagem" och "förskola." För enkelhetens skull har vi i föreliggande artikel valt att enbart omnämna verksamheten "förskola".

mitten av 1900-talet. I barnomsorgens uppdrag låg vid tiden att vidga barns vi-känsla och kunskaper samt kompensera för skevheter i hemmen och erbjuda annat material än hemmen. Barnen skulle fostras till goda kamrater, uthålliga arbetare, ansvarskännande och empatiska medborgare. Välfärdspolitiken skulle bringa samhällsnyttiga medborgare. Det fanns alltså ett tydligt framtidsperspektiv i uppdraget.⁴

Betydelsen av barns lek som ett medel för lärande har lyfts av progressiva filosofer i århundraden. Tanken om att barn lär sig genom lek kom dock att få avgörande betydelse genom barnträdgårdsrörelsen och Friedrich Fröbel på 1800-talet.⁵ Frøbels initiala tankar om lek kretsade i stort kring givna sysselsättningar och leksaker, men i takt med att barnträdgårdsrörelsen spred sig över världen och påverkades av mer progressiva idéer fick även tanken om fri lek större betydelse. När den progressiva pedagogiken vunnit fäste i början av 1900-talet var tanken om friare lek central, vid sidan av tanken om lärande genom lek. Tongivande i den progressiva pedagogiken var John Dewey som lade stor vikt vid att utveckla teorier om lärande och lekens betydelse. Dewey var av den övertygelsen att barnen genom social interaktion i leken fick de bästa förutsättningarna för lärande.⁶

Under 1920-talet fick lekmaterialet större betydelse i amerikansk Kindergarten, och mer leksaker och konstruktionsmaterial kom att användas – men även hushållsredskap, sand och vatten fick en mer framträdande roll på bekostnad av fröbelmaterialet. Frøbels gåvor och det lekmaterial som förknippats med honom konkurrerades ut till förmån för material som tillät mer experimenterande, men även sådant som hade koppling till hushåll och vuxenliv. I Sverige är det känt att Alva Myrdal aktivt försökte ta avstånd från fröbelpedagogiken och att hon hade ett stort intresse för amerikansk barn- och utvecklingspsykologi.⁷ Det är därför inte osannolikt att det var genom hennes intresse för amerikansk förskoleverksamhet som hon på 1930-talet kom att förespråka att den svenska förskolans leksaker skulle vara tillgängliga för både flickor och pojkar, vilket diskuterats av bland annat Vallberg Roth.⁸ I sin skrift

4 Se till exempel Anne-Li Lindgren och Ingrid Söderlind, *Förskolans historia: Förskolepolitik, barn och barndom* (Malmö: Gleerups, 2019), 73–97; Annelie Maria Fredricson, *Barnträdgårdens didaktik: kontinuitet och förändring i talet om material och arbetssätt i tidskriften Barnträdgården 1918–1945* (Stockholm: Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 2020); Johannes Westberg, *Förskolepedagogikens framväxt: pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835–1945* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis: 2008); Maria Folke-Fichtelius, *Förskolans formande: statlig reglering 1944–2008* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2008).

5 Amy Palmer, "Guiding Creativity: British Froebelian Educators and Plays for Children, 1891–1939," i *Kindergarten Narratives on Froebelian Education: Transnational Investigations*, red. Helen May, Kristen Nawrotzki, och Larry Prochner (London: Bloomsbury Academic, 2017), 121–34; Larry Prochner, "The History of Kindergarten as New Education: Examples from the United States and Canada, 1890–1920," i *The Development of Early Childhood Education in Europe and North America: Historical and Comparative Perspectives*, red. Harry Willekens, Kirsten Scheiwe, och Kristen Nawrotzki (London: Palgrave Macmillan UK, 2015), 289–308; Jane Read, "Free Play with Froebel: Use and Abuse of Progressive Pedagogy in London's Infant Schools, 1870–c.1904," *Paedagogica Historica* 42, nr 3 (01 juni 2006): 299–323.

6 Joe L. Frost, *A History of Children's Play and Play Environments: Toward a Contemporary Child-Saving Movement* (New York: Routledge, 2010), 68.

7 Se till exempel Kenneth Hultqvist, *Förskolebarnet: En konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen: En nutidshistorisk studie om makt och kunskap i bilden av barnet i statliga utredningar om förskolan* (Stockholm: Symposion, 1990).

8 Ann-Christine Vallberg Roth, *De yngre barnens läroplanshistoria: Från 1800-talets mitt till idag* (Lund: Studentlitteratur, 2002), 68–69.

”Riktiga leksaker” från 1936 beskriver Myrdal hur dockleken är missförstådd och att den skall förstås som föremål för olika mångsidiga aktiviteter, inte ett uttryck för moderlighet. Vidare avslutar hon sitt resonemang med att slå fast att ”Pojkar lika väl som flickor tillgodogör sig också dessa docklekar, så länge de inte hämmas av den vuxna omvärldens ogillande och hån”.⁹ Tallberg-Broman har dock belyst att Myrdals uttalande om öppenheten inför flickors och pojkars lek är tydligt präglad av en genusordning – det är underförstått att normen för flicklek är dockor och hem, och att normen för pojklek är fordon och konstruktionslek.¹⁰ Vi vet också att det även från andra progressiva tongivande aktörer i svensk förskolas historia funnits uttalande intentioner att göra även traditionellt könsstereotypa leksaker tillgängliga för både flickor och pojkar i förskolan. Förutom ovan nämnda skrift av Myrdal har även systerarna Moberg förespråkade idén att leksaker inte skall vara könsbegränsande.¹¹

Under 1900-talets första hälft fick utvecklingspsykologin ökat inflytande i svensk barnomsorg.¹² Huruvida utvecklingspsykologin gynnade eller ifrågasatte tidens dominerande genusdikotomi råder det delade meningar om. Ingegerd Tallberg Broman beskriver hur utvecklingspsykologin skrev fram ett könsneutralt barn och ideal,¹³ medan Christian Eidevald menar att idéer om pojkar och flickor som olika stärktes då deras utveckling inom utvecklingspsykologin beskrevs som just olika.¹⁴ Ett belysande exempel på detta finner vi i en psykologisk studie av Jeanette B. McCay och Susanne Fowler från 1941, där könsskillnader hos förskolebarn undersöktes. Forskarna jämförde energiintag, sömn och beteenden, men fann könsskillnaderna för små för att klassas som statistiskt signifikanta. Det blygsamma resultatet till trots poängterade forskarna skillnaderna som betydande, och lyfte hur andra forskare funnit könsskillnader i diverse avseenden. Pojkar ansågs mer aggressiva, extroverta, självständiga och intellektuellt nyfikna än flickor, för att nämna några.¹⁵ Betonandet av skillnader visar hur befäst genusdikotomin var vid tiden.

Detta går också i linje med den forskning som finns om hur barn och barndom under första hälften av 1900-talets delades upp i en skarpare dikotomi mellan flickor och pojkar än under tidigare århundrade. Det som kom att förknippas som tydligt manligt kodat – lek och aktivitet för pojkar, till exempel scouting och idrott utökades till att bli aktiviteter även för flickor, medan det som uppfattades som traditionellt kvinnligt aldrig blev eftersträvanvärt för pojkar.¹⁶ Detta kan ses som en del i konstruktionen av ett nytt mer manligt pojkideal, vilket formerades tydligt under

9 Alva Myrdal, *Riktiga leksaker* (Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag, 1936), 19.

10 Ingegerd Tallberg Broman, ”Att förändra den sociala ordningen,” *Educare – Vetenskapliga Skrifter*, nr 2 (01 april 2006), 6–34.

11 Fredricson (2020), 138–39.

12 Lindgren och Söderlind (2019).

13 Ingegerd Tallberg Broman, ”Mamma, Pappa, Förskolebarn. Om förskolan som jämställdhetsprojekt,” i *Genus i förskola och skola*, red. Inga Wernersson (Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2009), 69.

14 Christian Eidevald, *Det finns inga tjejbestämmare: Att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek* (Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation, 2009).

15 Jeanette B. McCay och Marie B. Fowler, ”Some Sex Differences Observed in a Group of Nursery School Children,” *Child Development* 12, nr 2 (1941), 75–79.

16 Julia Grant, ”A ’Real Boy’ and Not a Sissy: Gender, Childhood, and Masculinity, 1890–1940,” *Journal of Social History* 37, nr 4 (01 juli 2004), 829–51.

1900-talets början. På detta följde även ett avståndstagande från sådant som förknipats med det traditionellt kvinnliga. Den effeminerade mannen blev ett motideal som även präglade synen på pojkar och genom detta skapades ett pojkiideal som tydligt skilde sig från flickidealet.¹⁷

För att studera hur barn och pedagoger förhöll sig till dessa ideal har vi valt en könsstereotyp inramning av lek: dockvrå och dockskåp. Dockvrå och dockskåp är hemlika miljöer som bjuder in till familjelek. I vuxnas och barns möten med dessa kan således genusideal förväntas framträda särskilt tydligt. Dockskåpet som en arena för könsstereotyp lek under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet har berörts av tidigare forskning. Till exempel så visar W. N. Chen hur dockskåp dels kom med förväntningar på flickors fostran till traditionell hemmafru, men också hur det kunde bjuda in till livlig fantasilek även för pojkar.¹⁸ Chen lyfter att dockskåpet inte kan förstås enbart som konformerande av genusmönster eller som mer tillåtande. Hon menar att dockskåpsleken var både ett sätt att producera socialt accepterade genusmönster och ett sätt att upptäcka kreativa och subversiva möjligheter. För flickor som inte inordnade sig i de traditionella genusmönstren var dockskåpsleken ett sätt att utforska kreativitet och den egna agensen. Samtidigt var dockskåpen ett sätt att replikera verkligheten och leka utifrån könsstereotypa förväntningar. Chen visar även hur pojkar i sin lek med dockskåpen kunde berika och utveckla leken, utifrån att de inte var lika styrda av förväntningar på att agera eller lära sig agera som husmor. Genom att lyfta ett flertal exempel på målningar, artiklar och episoder från barnböcker under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet där pojkar leker med dockskåp visar Chen också på att dockskåpet inte enbart var kvinnligt kodat, utan att det också bjöd in till samkönad lek eller lek för bara pojkar.

Utifrån tidigare forskning kan vi alltså sluta oss till att det funnits en tydlig pedagogisk tanke med dockvrån (och därmed sannolikt också med dockskåp, även om detta inte kunnat styrkas i litteraturen om den svenska förskolan). Vi kan också se att det redan under 1930- och 40-talet fanns en medvetenhet om könsstereotyp lek och en progressiv tanke om att både flickor och pojkar skulle ge möjlighet att leka med alla leksaker, oavsett leksakernas könskodning. Dikotomin kvinnligt-manligt är dock överordnad denna tanke, och vi kan se att just lek med dockor var förknippat med flickor och traditionella kvinnliga sysselsättningar. Utifrån detta kan vi dra slutsatsen att det i pedagogisk verksamhet vid mitten av 1900-talet fanns såväl outtalade som uttalade förväntningar på barns hemlek.

Svensk förskola vid mitten av 1900-talet

Perioden för vår undersökning är mitten av 1900-talet. Även om den som period är förhållandevis kort, är den icke desto mindre betydelsefull för förskolans historiska utveckling i Sverige. År 1944 hade riksdagen beslutat om att införa statsbidrag till både hel- och halvdagsverksamhet, vilket ledde till att barnomsorgen sakteliga började byggas ut. Med detta följde också ökade krav på verksamheten, bland annat krav på personalens utbildning. Statsanslag till barnträdgårdsledarinnornas semi-

¹⁷ Grant (2004), 833.

¹⁸ W. N. Chen, *To the Dolls' House: Children's Reading and Playing in Victorian and Edwardian England*, (London: University College London, Doctoral Thesis, 2015).

narier infördes 1945.¹⁹ Samma år tillsattes en kommitté för att utreda barnavården i landet, vilket resulterade i den statliga offentliga utredningen ”Daghem och förskolor.”²⁰ I utredningen argumenterades starkt för halvdagsvård: hemmet skulle vara den viktigaste platsen för barnets fostran, under moderns ansvar. Institutioner som lekskola och daghem var enbart ett komplement. Genom denna argumentation bidrog utredningen till att upprätthålla en diskurs där moderns plats var i hemmet, och där kvinnan hade ansvaret för barnen.

Utbyggnaden skedde långsamt, och förskolans verkliga expansion inträffade först efter perioden för vår undersökning. År 1957 fanns t.ex. 995 förskolor i Sverige, i vilka 45 000 barn var inskrivna. Detta utgjorde vid tiden enbart 6 % av landets barn i åldersspannet 0–6 år, vilket kan jämföras med hösten 2021 när 86 % av alla barn i åldern 1–5 år var inskrivna på förskola.²¹ Ungefär 30 % av förskoleplatserna fanns i Stockholm, vilket belyser hur det framför allt var ett fenomen för städerna.²² Det statliga fokuset på halvdagsverksamheten bidrog alltså till att de barn som skrevs in i barnomsorg i stor utsträckning kom från familjer i städer där mödrarna var hemarbetande eller deltidarbetande, även om undantag fanns.²³ Vid tiden började det bli vanligare att kvinnor genomgick högre utbildning, vilket förstas också påverkade behovet av barnomsorg.

Under perioden stärktes också förskollärarkåren: deras utbildning uppvärderades genom statligt stöd vilket bidrog till deras professionsutveckling. Ytterligare ett steg i detta sågs år 1955 när Sveriges Barnträdgårdslärares Riksförbund byter namn till Sveriges Förskollärares Riksförbund. Yrkestiteln blev nu ”Förskollärare”.²⁴

Arbetsmarknaden blev under perioden mer tillgänglig för kvinnor samtidigt som idén om det traditionella familjeidealet med en hemmavarande kvinna var stark.²⁵ Parallellt med de ökande möjligheterna för kvinnor att förvärsarbeta under mitten av 1900-talet verkade en tydlig kärnfamiljsnorm med mannen som främsta försörjare. Det befästa familjeidealet byggde alltså fortsatt på en könsåtskillnad och kvinnan fick nu två, delvis motstridiga roller att förhålla sig till; dels hemmavarande, dels arbetande.²⁶ Genom tidigare forskning vet vi att pedagoger i förskolan vid denna tid tämligen oreflekterat befäste antagandet om att flickor och pojkar skulle rustas för

19 Lindgren och Söderlind (2019), 67, 165.

20 *Daghem och förskolor: Betänkande om barnstugor och barntillsyn* (Stockholm, 1951).

21 Barn och personal i förskola – hösten 2021 (Stockholm: Skolverket, 2022). <https://www.skolverket.se/publikationsserier/beskrivande-statistik/2022/barn-och-personal-i-forskola---hosten-2021> (hämtad 2022-09-15).

22 *Statistisk årsbok för Sverige Årg. 47(1960)* (Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1960), 216.

23 Lindgren och Söderlind (2019), 74–75.

24 Lindgren och Söderlind (2019), 70.

25 Se t.ex. Christina Florin, ”Skatten som befriar: Hemmafruar mot yrkeskvinnor i 1960-talets särbeskattningsdebatt,” i *Kvinnor mot kvinnor*, red. Christina Florin, Lena Sommestad, Ulla Wikander, (Stockholm: Norstedts, 1999), 106–135; Christina Axelsson, *Hemmafrun som försvann: övergången till lönearbete bland gifta kvinnor i Sverige 1968–1981* (Stockholm: Stockholms universitet, 1992); Gullan Sköld, *Från moder till samhällsvara: vardagskvinnor och kvinnovårdag från femtiotal till nittital i familjetidningen Året runt* (Stockholm: Stockholms universitet, 1998); De los Reyes, Paulina. ”Folkhemets paradoxer: genus och etnicitet i den svenska modellen,” *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2 (2000), s. 27–47; Mats Morell och Susanna Hedenborg, *Sverige – en social och ekonomisk historia* (Lund: Studentlitteratur, 2006).

26 Se även Yvonne Hirdman, *Genus – om det stabilas föränderliga former* (Malmö: Liber, 2003).

helt olika livsuppgifter.²⁷ Detta gör förskolan som studieobjekt särskilt intressant: den har varit en arena där samhälleliga normer kunnat överföras till nästa generation.

Metod och analys

Förskolans dockvrå har traditionellt varit en plats som förknippats med könstereotyp lek, vilket stärks av den forskning som finns om verksamhet vid svensk förskola i mitten av 1900-talet. Barnperspektivet²⁸ har emellertid varit frånvarande i tidigare historisk forskning om lek i förskola, mycket förstås beroende på svårigheterna med att finna historiskt källmaterial som lyfter fram ett barnperspektiv.²⁹ I den här artikeln kommer vi dock att fördjupa vår förståelse för barns lek i förhållande till de förväntningar som medvetet eller omedvetet skapats av förskolans miljö och av pedagogerna, genom att särskilt analysera barns lek i dockvrå och med dockskåp. Detta gör vi genom att analysera tre olika typer av dokumenterad lek från samma period: lärarinnors enkätsvar om barns lek, lekobservationer samt fotografier. De två skriftliga källorna används för en mer fördjupad analys och fotografierna som ett belysande komplement. Genom att kombinera olika typer av källor kan vi fördjupa vår förståelse för historien: det ger möjligheter till både fördjupning och nyansering, vilket t.ex. Janken Myrdal argumenterat för.³⁰ Genom ett källpluralistiskt angreppssätt kommer såväl miljös förväntningar på barnen som barnens faktiska lek kunna lyftas och ställas i förhållande till varandra. I föreliggande studie blir styrkan också att vi kan kombinera de vuxnas perspektiv på lek i den besvarade enkäterna samt iscensatt i fotografierna med barnens perspektiv på lek som det framkommer i lekobservationerna.

Det övergripande syftet med denna artikel är att undersöka genusideal som präglade yngre barns lek i en institutionell inramning vid mitten av 1900-talet. Genom att jämföra förväntningar på lek med observationer av faktisk lek kommer studien att bidra till att synliggöra barn som bärare av, eller motståndare till sociala normer i en förskolekontext. Den empiriska undersökningen leds av fyra frågor: i vil-

27 Ann-Katrin Hatje, *Från trekläng till triangeldrama: Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880-1940-talen* (Lund: Historiska media, 1999), 112–22.

28 Begreppet barnperspektiv kan avse olika saker, något som blivit föremål för diskussion i tidigare forskning. Se t.ex. Dion Sommer, Ingrid Pramling Samuelsson & Karsten Hundeide (red.). *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice* (2012). Dordrecht: Springer). Med barnperspektiv avses i denna studie att fokus riktas mot barnens göranden så som de beskrivs av vuxna.

29 Ian Grosvenor, "Seen but not Heard": City Childhoods from the Past into the Present," *Paedagogica Historica* 43, nr 3 (01 juni 2007): 405–29; Nell Musgrove, Carla Pascoe Leahy, och Kristine Moruzi, "Hearing Children's Voices: Conceptual and Methodological Challenges," i *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*, red. Kristine Moruzi, Nell Musgrove, och Carla Pascoe Leahy, Palgrave Studies in the History of Childhood (Cham: Springer International Publishing, 2019), 1–25.

30 Janken Myrdal, "Source Pluralism as a Method of Historical Research" i *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method, and Evidence*, red. Susanna Fellmann och Marjata Rahikainen (Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2012), 155–189; För ytterligare exempel på källpluralism i utbildningshistorisk forskning, se t.ex. Sara Backman Prytz och Johannes Westberg, "Arm the Schoolmistress! Loneliness, Male Violence, and the Work and Living Conditions of Early Twentieth-Century Female Teachers in Sweden," *History of Education Quarterly* 62 (2022), 18–37; Emil Marklund, *Teachers' lives in transition: gendered experiences of work and family among primary school teachers in northern Sweden, c. 1860–1940* (Umeå: Department of Historical, Philosophical and Religious studies, Umeå University, 2021).

ken utsträckning kan man se könsstereotypa förväntningar på flickor och pojkar i dokumentation av lek? Hur beskriver lärarinnor flickors och pojkars lek i dockvrån? Vilket handlingsutrymme får flickor och pojkar i leken? Och slutligen, och mer övergripande: vilka lekideal framträder? Genom att låta dessa frågor styra den empiriska analysen kommer vi att kunna besvara den övergripande frågan om lekideal utifrån ett genusperspektiv.

Det är en avgörande period både för förskolans historiska utveckling och för det moderna genussamhällets framväxt. Det material vi har valt är från 1950 och 1961. Vi anser att materialets karaktär och de frågeställningar vi låtit styra analysen inte påverkas av att materialet har tio år emellan sig, och att allt material är representativt för mitten av 1900-talet.

Artikelns ansats är främst empirisk, men teoretisk inspiration har hämtats från Judith Butler.³¹ Butler menar att genus formas av binära normer grundade i heteronormativitet, som beskriver en syn på heterosexualitet som det rätta och normala. Heteronormativiteten upprätthålls i institutioner och strukturer och befäster idén om kvinnor att kvinnor och män bör vara olika för att bli begripliga för varandra och omvärlden. Detta sker genom exempelvis språk, kläder, accessoarer, gester och rörelser. Genus är således någonting som görs och som också hänger ihop med makt. Barn möter krav om hur de bör vara som flickor respektive pojkar och det bäddar för förhandling mellan barns och omvärldens behov, sakteligen suddas gränserna mellan dessa ut. Hur genus görs kan förstås med begreppet performativitet. Performativa handlingar är upprepade, förtryckande handlingar. Butler diskuterar hur det är möjligt att göra motstånd mot genusordningar, och vem som är berättigad att göra det. I föreliggande analys kommer vi särskilt att fokusera på barns och vuxnas performativa handlingar och förväntningar.

Butler menar vidare att könsidentiteter skapas och upprätthålls i olika sociala sammanhang. Konstruktionen av dessa utgår från praktiker med normativa föreställningar om flickor och pojkar. Utifrån detta kan vi se förskolan som en arena där kvinnliga och manliga identiteter konstrueras av både barn och vuxna, och genom att analysera hur de normativa föreställningarna kommer till uttryck i diskurser om lek blir vår studie ett bidrag till en ökad förståelse av hur förskolan som institution bidragit till att skapa och upprätthålla könsskillnader.

Flera studier om lek i den samtida förskolan har utgått från en genusanalys,³² vilket blir ett ytterligare argument för att prova det på ett historiskt material, då vi vet att det öppnar upp för fördjupad förståelse och större nyanser – vilket är något som i många avseenden saknas i genushistorisk forskning om yngre barns lek.

31 Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge classics (New York: Routledge, 2006).

32 Aud Torill Meland och Elsa Helen Kaltvedt, "Tracking Gender in Kindergarten," *Early Child Development and Care* 189, nr 1 (02 januari 2019), 94–103; Rachel Chapman, "A Case Study of Gendered Play in Preschools: How Early Childhood Educators' Perceptions of Gender Influence Children's Play," *Early Child Development and Care* 186, nr 8 (02 augusti 2016): 1271–84; M. Lynch, "Guys and Dolls: A Qualitative Study of Teachers' Views of Gendered Play in Kindergarten," *Early Child Development and Care* 185, nr 5 (04 maj 2015), 679–93; Klara Dolk, *Bångstyriga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan* (Stockholm: Ordfront, 2013); Eidevald (2009); Sara Frödén, "Situating Decoding of Gender in a Swedish Preschool Practice," *Ethnography and Education* 14, nr 2 (03 april 2019), 121–35.

Materialiet

För att kunna genomföra den fördjupade analysen av barns lek som denna studie syftar till krävs omfattande material. Det första empiriska material som används i analysen är en enkät från 1950, utförd av elever vid socialpedagogiska seminariet i Stockholm – den inrättning där blivande barnträdgårdslärarinnor fick sin utbildning.³³ Socialpedagogiska seminariet hade inrättats 1936 och hade ett starkare intresse för utvecklingsvetenskapliga perspektiv och barnpsykologi med inspiration från USA än t.ex. systrarna Mobergs Fröbelinstitut i Norrköping, vilket också utbildade barnträdgårdslärarinnor. Seminariet i Stockholm leddes under perioden för vår undersökning av rektor Britta Schill, men med starkt inflytande från Alva Myrdal, vilken varit drivande i att etablera utbildningen och ge den det mer moderna pedagogiska förhållningssätt som var utmärkande för verksamheten. Material som berättar mer ingående om den vardagliga verksamheten i förskolor vid mitten av 1900-talet är svårfunnet. Enskilda förskolors arkiv har uppenbara begränsningar. I de examensarbeten som finns bevarade från socialpedagogiska seminariet är emellertid empirin i många fall både omfattande och mer fördjupad. Den enkät som vi här har använt oss av är en bilaga till ett examensarbete om just dockvrån i förskolan. Enkäten är tre sidor lång och besvarades av 54 lärarinnor.³⁴ Många av frågorna handlar enbart om dockvråns utformning samt om vilket material och vilka leksaker som fanns där. Den fråga vi emellertid är intresserat oss för återfinns under rubriken ”Sociallek”. Frågan lyder ”Är det någon skillnad på pojkarnas och flickornas lek i dockvrån? Beskriv”. På detta följer tre rader för fritextsvar för de besvarande lärarinnorna. Även om lärarinnorna ges mycket begränsat utrymme för svar kan detta material ge oss värdefulla insikter beträffande lärarinnornas förväntningar på barnens lek i dockvrån, men även om barnens eventuella föreställningar om lek samt om den faktiska lek som skedde inom ramen för dockvrån.

Vårt andra empiriska material består av barnobservationer, vilka som exempel på faktisk lek i analysen alltså kan ställas mot uppfattningarna om lek.³⁵ De lekobservationer vi studerar har även de genomförts av elever på Socialpedagogiska seminariet i Stockholm.³⁶ Även om dockskåp inte är exakt samma lekmiljö som en dockvrå är vår bedömning att de är tillräckligt lika för att kunna säga något om leken i en hemliknande miljö. I brist på observationer av barn som leker i dockvrå är dockskåpet det som kommer närmast, och vi tycker oss kunna använda denna empiri för att kunna besvara våra frågeställningar. Enligt vår kännedom finns inget motsvarande

33 Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, Stockholms Stadsarkiv (SSA). Enkäterna är ej numrerade eller paginerade. Referenser till materialet kommer fortsättningsvis ske till hela samlingen enkäter, även i de fall då ett enskilt svar citeras.

34 Enkäterna besvarades anonymt, vilket gör att vi inte med säkerhet kan säga att samtliga informanter verkligen var lärarinnor. En majoritet av enkätterna besvarades dock av personal på bardenträdgårdar, och då vi vet att de som arbetade i barnträdgården under perioden nästan uteslutande hade pedagogisk utbildning har vi för enkelhetens skull valt att kalla informanterna för ”lärarinnor” i vår artikel.

35 För vidare fördjupning om lekobservationer i svensk förskola, se Anne-Li Lindgren, Sara Backman Prytz och Anna Westberg-Broström, ”Observed Children at Play: Complex Relations of Agency in a 1930s’ Kindergarten,” *Journal of the History of Childhood and Youth* 16, no. 1 (2023), 115–33.

36 Dockskåpets pedagogiska värde. Intervjuer och observationer. EXAMENSARBETE, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, Stockholms Stadsarkiv (SSA).

material där observationer gjorts på barns lek med dockskåp eller i dockvrå i en förskolekontext under perioden. Materialet är alltså unikt och kan i och med detta bidra till fördjupade kunskaper om könsnormativ lek.

Det avslutande materialet vi använder oss av är fotografier, vilka främst används som ett komplement till analysen av de textbaserade materialen. Vi har valt att ta utgångspunkt i fyra fotografier från 1961 föreställande barn i lek på förskolan Kyrkbacken i Västerås.³⁷ Fotografierna har hämtats från Västerås Stadsarkivs digitaliserade fotosamling, tillgänglig genom Digitalt Museum.³⁸ I samlingen från förskolan ingår ytterligare några fotografier, men dessa har avgränsats bort då de inte representerar lek. Samtliga fotografier är tagna av Åke V. Larsson. Trots att Kyrkbacken saknar koppling till Socialpedagogiska seminariet, vilka de två övriga empiriska källorna är hämtade från bedömer vi att de tydliga representationerna av lek i dockvrån från verksamheten är ett utmärkt material för att komplettera analysen.

Fotografierna blir ett komplement till enkätmaterial som ett exempel på professionens representationer av och uppfattningar om barns lek. Fotografier har en särställning i att dokumentera verksamhet i och med att de kan sägas avbilda ideala situationer, i detta fall av lek.³⁹ Vi kan se dokumentation genom fotografering vid denna tid som en process i två led. I det första ledet bestäms vad som ska fotograferas och i det andra ledet bestäms också vad som ska bevaras till eftervärlden. I föreliggande analys har vi valt att se dokumentationerna av lek vid mitten av 1900-talet som representationer av ideal lek. I och med detta är fotografier från förskoleverksamhet utmärkta som material för att definiera ideal kring barns lek. Bara utifrån fotografierna som medium kan vi dra slutsatsen att de är bärare av vuxnas förväntningar. För att fånga dessa förväntningar har vi medvetet valt fotografier som ger intryck av att vara iscensatta av vuxna.

Enkäterna: en tydlig flickleksnorm

För att analysera lärarinnornas förväntningar på flickors och pojkars lek används enkäten om lek i dockvrån från år 1950, hämtad från ett examensarbete på Socialpedagogiska seminariet, besvarad av 54 lärarinnor.⁴⁰ Fråga 6 lyder "Är det någon skillnad på pojkarnas och flickornas lek i dockvrån? Beskriv!" och utifrån de svar som lämnats på denna fråga kan vi analysera såväl förväntningar på lek som hur den faktiska leken kan ha sett ut. Enbart ett fåtal av lärarinnorna har svarat "nej" på frågan om det är skillnad på flickornas och pojkarnas lek. Vi ser alltså tydligt att lärarinnorna uppfattade skillnader mellan hur barnen lekte, beroende på barnens kön, vilket inordnar sig i en heteronormativ föreställningsvärld. Även i lärarinnornas enkätsvar är ett kärnfamiljsideal starkt framträdande. Allra tydligast blir det i fråga om hur lärarinnorna beskriver flickornas lek. De allra flesta lärarinnor som svarat med att beskriva skillnaden i flickors och pojkars lek betonar hur flickorna leker mammor och tar

37 Larsson, Åke V. Fotograf. "Förskolan på kyrkbacken," identifikationsnummer: AVL2057, AVL2060, AVL2063, AVL2064, Fotografier. Västerås. Västerås Stadsarkiv. <https://digitaltmuseum.se/search?q=%C3%B6rskolan+p%C3%A5+kyrkbacken&q=owner%3F%3A%22S-VAS%22> (hämtad 2021-10-12).

38 <http://digitaltmuseum.se/>

39 En utmärkt fördjupning om fotografier som källa till förskolans historia återfinns i Sofia Grunditz, *Vilan i förskolan 1910–2013: Visuella material och visuell metodologi* (Stockholm: Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 2018).

40 Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

hand om hushållet. I ett av svaren uttrycks det som att ”Flickorna är mera vårdande av barn och material, mera direkt efterhärmande hemsituationer.”⁴¹

Att barnens lek kretsar kring hemsituationer är förstås delvis inbyggt i lekens ramar, där dockvrån med sitt kök och docksångar inbjuder till performativt könskodad lek – men enligt oss även ett resultat av lärarinnornas heteronormativa förväntningar. Detta illustreras av ett annat enkätsvar, där lärarinnan svarat att ”flickornas anlag som husmoder skymtar mycket.”⁴² I detta svar kan vi läsa in att lärarinnan själv har en klar bild av hur en husmoder skall agera i en hemsituation och att just flickorna avspeglar detta. De performativa förväntningarna på flickor kan alltså sägas ge utslag i form av både lärarnas uppfattningar om leken och av barnens faktiska, könsstereotypa lek. Anmärkningsvärt är också att det i flera av enkätsvaren uttrycks att flickor ”härmar” eller ”imiterar” sina mammor, trots att de lärarinnor som svarat på enkäten knappast kan ha någon bild av hur de enskilda barnens mödrar agerar i hemmet. Detta blir ett tydligt exempel på hur lärarinnornas heteronormativa förväntningar tar sig uttryck i ett performativt etiketterande av flickornas lek utifrån ett klart definierat kärnfamiljsideal. På detta sätt kan vi alltså se att lärarinnorna läser in en stark kärnfamiljsnorm inte bara i barnens lek, utan även i barnens hemmiljö, vilket vi menar måste ha påverkat de förväntningar de hade på barnen i förskolemiljön. Bland de sysselsättningar flickorna enligt enkätsvaren ägnar sig åt är de flesta tydligt inriktade mot omvårdande docklek och hushållsarbete. Bland de aktiviteter som nämns förekommer till exempel städning, matlagning, bäddning och matning av dockor.⁴³

Inte i någon av enkäterna förekommer exempel på att flickor ägnar sig åt någon annan aktivitet än sådant som traditionellt förknippats med att vara mor eller barnflicka. Detta trots att kvinnor vid tiden för enkätens besvarande i ökande grad förvärvsarbetade, och att skälet till att många av barnen över huvud taget tillbringade sina dagar på förskolan måste ha varit att deras mödrar förvärvsarbetade. Detta påtalas dock av ett par av lärarinnorna som besvarat enkäten. En av dem skriver: ”trots att de flesta mammor arbeta – leka flickor alltid mammor som utför hussysslor!”⁴⁴ Denna reflektion skulle kunna sägas nyansera bilden av att lärarinnornas förväntningar bidragit till den könsstereotypa leken – citatet visar att genusordningen upprätthålls även av mer övergripande samhällseliga normer, även sådana som inte finns avspeglade i barnens egna vardagsliv. Detta bekräftas även av ett liknande citat där lärarinnan som svarat på enkäten gör följande reflektion: ”ännu har det inte uppstått någon kvinnlig läkare el tandläkare i vår dockvrå, trots att det finns två bland mödrarna ”på riktigt”.⁴⁵ Flickornas lekutrymme verkar i fråga om vilka roller de kunde tilldelas varit begränsade i dockvrån, vilket inte var fallet med pojknarnas – vilket vi

41 Enkät nr 5, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

42 Enkät nr 120, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

43 Se t.ex. enkäterna nr 5, 54, 46, 66, 69, 112, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

44 Enkät nr 19, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

45 Enkät nr 115, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

kommer att återkomma till. Mer tillåtande för flickorna var dockvrån dock i fråga om hur de kunde agera inom ramen för sina stereotypa roller. I några av enkätsvaren beskrivs hur flickorna tar en tydlig ledarposition i leken. En av lärarinnorna beskriver i sitt enkätsvar att hon haft resoluta flickor som tagit befälet över pojkarna i dockvrån.⁴⁶ Detta beskrivs i ytterligare ett av svaren, där lärarinnan skriver hur det är flickorna som organiserar leken i dockvrån, och pojkarna då alltså får rätta sig efter deras ordning.

Beträffande flickornas lek i dockvrån kan vi utifrån enkätsvaren alltså se dels att det verkar ha funnits förväntningar från lärarinnorna på könsstereotyp lek, men också hur det beskrivs att leken som kretsade kring kärnfamiljsnormen upprätthölls av flickorna själva. I och med att dockvrån utifrån dessa förväntningar blev en tydligt kvinnligt kodad domän kan vi också se det som en naturlig följd att flickor beskrevs i framträdande ledarroller inom de ramar som dockvrån befäste.

Pojkars lek i dockvrån är mer komplext beskriven i enkätsvaren. Låt oss börja med de roller pojkarna beskrivs ha i enkätsvaren. Vanligast förekommande är beskrivningen av att pojkarna är med och leker ”pappa” – detta finns det otaliga exempel på. Om flickorna stannade i hemmet som mammor är pojkarna desto rörligare i sin pappalek. Det finns ett flertal beskrivningar av hur pojkarna – som pappor – lämnar dockvrån för att arbeta och sedan kommer tillbaka för att äta middag. Detta understryker det vi kunde se i enkätsvaren om flickors lek: att dockvrån var traditionellt kvinnligt kodad och ett område där flickornas lek var norm.

Genom att papporna hölls utanför genom att vara ”på jobbet” befästes flickornas hierarkiskt överordnade position i dockvrån, åtminstone i fråga om vad som framkommer i fråga om lärarinnornas reflektioner utifrån enkätsvaren. Detta understryker också den performativa leken där pojkarna beskrivs iscensätta en könsstereotyp mansroll. Vid en djupare närläsning av svaren framträder nämligen en betydligt mer nyanserad bild av pojkarnas lek i dockvrån. Trots att så många lärarinnor svarar både att flickornas och pojkarnas lek skiljer sig åt och att pojkarna i så stor utsträckning leker att de har roller utanför familjen finns i enkätsvaren många exempel på att pojkarna faktiskt ägnar sig åt omvårdande och husliga sysselsättningar, sådant som vid tiden förknippades som traditionellt kvinnliga. Det finns exempel på hur pojkarna städar, lagar mat och leker med dockorna.⁴⁷ Noterbart är dock att det i flera av lärarinnornas svar går att läsa in tydligt könskodade förväntningar på barnens lek. I flera av svaren står det att pojkarna ”hjälper till” med hushållsarbetet – notera alltså att flickorna och pojkarna inte beskrivs leka på samma villkor i fråga om hushållsarbetet, utan det är tydligt att det i lärarinnornas föreställningsvärld är flickornas sysselsättningar i hemleken som är överordnade, och pojkarnas lek förhåller sig till den normen. Genom dessa uttryck blir det alltså lärarinnornas förväntningar som performativt iscensätter genusordningen, inte barnens lek i sig. På det sättet kan vi se det som att förväntningarna på pojkarnas lek tillsammans med flickorna i dockvrån blir begränsade – pojkarna leker inte på samma villkor som flickorna i den traditionellt könskodade leken, utan reduceras till att ”hjälpa till”.

46 Enkät nr 114, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

47 Se t.ex. enkäterna nr 5, 6, 33, 52, 76, 93, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

Ytterligare ett exempel på hur ett enkätsvar bekräftar hur pojkarnas lek i dockvrån värderas lägre finner vi i ett citat där en lärarinna skriver att "Om pojkarna leker ensamma i dockvrån blir "ungkarlshushållet" något slarvigt skött, om pojkarna och flickorna leker tillsammans, eller flickorna ensamma blir leken mera meningsfull."⁴⁸ På detta sätt befästs den starka flickleksnormen i dockvrån. I fråga om omvårdande och huslig lek kan vi alltså se det som att pojkarna begränsades i dockvrån, men i ett bredare perspektiv finns betydligt större handlingsutrymme för pojkarna i just leken kopplad till dockvrån. Till skillnad från flickorna, där i stort sett bara "mamma" (och något enstaka barnjungfru) finns beskrivet i leken har pojkarna också en uppsjö av andra tänkbara roller att kunna agera som i leken, med särskild betoning på yrkesroller utanför hemmet. Bland enkätsvaren kan yrken som lärare, läkare, sotare och ambulansförare nämnas bland pojkarnas sysselsättningar. Ett svar beskriver också hur pojkarna i leken får gå "till sjöss" - vilket skulle kunna ses som ytterligare ett exempel på den starka flickleksnormen i dockvrån.⁴⁹ Pojkarna tilldelas (eller tar på sig själva, det kan vi inte veta) en roll som exkluderar dem från den faktiska leken. Detta är något som beskrivits av ett flertal lekforskare, och kan ses som en lekanpassning vilken befäster en hierarkisk ordning och ger möjlighet att exkludera barn från lek inom givna regler.⁵⁰ Detta bekräftas också av det faktum att en av de mest frekventa rollerna som beskrivs är den som "hund" vilken enbart pojkarna tilldelas enligt enkätsvaren. Att vara hund eller något annat husdjur är ett talande exempel på hur barn inom lekens ramar kan ges en underordnad position. Att leka hund kan också vara ett sätt för barn att bryta mot regler och tillåtas vara mer gränslös i sin lek, vilket bekräftas av ett av enkätsvaren där en lärarinna skriver att pojkarnas lek ofta "urartar till bus- eller hundlek!"⁵¹ Även här ser vi en tydlig värdering i lärarinnans svar, när hon menar att bus- eller hundlek "urartar". Genom detta kan vi förstå att flickleksnormen i dockvrån för denna lärarinna var påtaglig – bus eller hund var ej önskvärt, och förknippades alltså med pojkarna. Nämnas bör dock ändå att rollen som "hund" i en lek är genusneutral, och kan i och med detta bli ett sätt för barn att leka utanför de traditionellt givna könsstereotypa rollerna, vilket också påpekats av samtida lekforskare.⁵²

Sammanfattningsvis kan vi utifrån dessa enkätsvar alltså ändå se att de flesta lärarinnor i enkätsvaren hade starkt befästa föreställningar om leken i dockvrån, och att de präglades av en flickleksnorm. Denna norm påverkade hur de själva uppfattade flickors och pojkars lek i dockvrån. I vilken utsträckning förväntningarna påverkade den faktiska leken går dock inte att fastslå utifrån detta material, men det står klart att vi också kan se exempel på att barnens egna föreställningar utifrån samhälleliga värderingar bör ha påverkat deras lek. Flickornas lek i dockvrån var – utifrån be-

48 Enkät nr 96, Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, (SSA).

49 Ibid.

50 William A. Corsaro, *Friendship and Peer Culture in the Early Years* (Norwood, N.J.: Ablex Publishing Corporation); Annica Löfdahl Hultman, *Förskolebarns lek: En arena för kulturellt och socialt meningsskapande* (Karlstad: Institutionen för utbildningsvetenskap, Karlstad Universitet, 2002).

51 Frågeformulär till examensarbete vid socialpedagogiska seminariet, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, Stockholms Stadsarkiv (SSA).

52 Mindy Blaise, *Playing it Straight: Uncovering Gender Discourses in the Early Childhood Classroom* (London: Routledge, 2005).

skrivningarna i enkätsvaren – begränsade till fasta ramar utifrån en flickleksnorm, och i förhållande till den fick pojkarna underordna sig genom anpassningar. Denna norm gjorde dock också att dockvrån beskrivs som en klart definierad flickdomän, där flickorna fick organisera och inneha ledarroller. Noterbart är dock att det vid en närmare analys av enkätsvaren finns flera exempel på pojkar som i leken ägnar sig åt de mer traditionellt kvinnliga sysselsättningarna i ett hushåll, trots att de allra flesta lärarinnor i sina svar fokuserar på det motsatta- vilket ytterligare bekräftar hur deras förväntningar också präglade deras uppfattningar av leken så som könskodad. I nästa avsnitt kommer vi att analysera närmre hur en sådan lek tog sig uttryck.

Dockskåpet: att inordna sig i en hierarki

I detta avsnitt kommer vi att analysera tre olika lekobservationer, där barn i förskoleåldern leker med dockskåp.⁵³ Leksituationerna är speciella så till vida att de representerar arrangerad lek, och syftet var observation för ett examensarbete. Att hitta motsvarande observationer för fri lek i en miljö där ramarna utgörs av traditionell flickleksnorm är dock svårt, för att inte säga omöjligt. Den första observationen är den där Karin och Bertil leker i dockskåpet.⁵⁴ Karin är 5 år och Bertil 6 år. Observationen återges här i sin helhet:

Karin verkar mycket blyg, säger just ingenting varken till mig [observatören] eller för sig själv. Hon plockar litet med sakerna, sätter en docka på golvet och baby'n på toaletten. Hon undersöker sakerna i badrummet, bäddar ner baby'n i babysängen. Karin svarar endast viskande – ja – och – nej – på mina frågor och leker mycket stillsamt. Hon dukar kaffe i köket och flyttar ner en docka där. Bertil kommer in och vill leka med henne, är mycket intresserad och börjar att möblera om. – Nu skall dom sova – säger han och drar för gardinerna och Karin skrattar förtjust och börjar så smått prata med honom. En docka vill inte stå. Bertil sätter henne i skåpet, - det är skamvrån – men Karin tar ut henne och lägger henne och pappan. – Armarna får du inte ha upp, din tokstolle – säger Bertil. Karin diskar och sätter in slaskhinken under diskbänken. Nu sover dom och har det skönt, men gumman snarkar så – säger Bertil. Alla sover utom en docka – som Bertil bäddar år (sic!) i badkaret. Barnen släcker lamporna, de pratar viskande med varandra för att dockorna ej skall vakna.

Rätt som det är, hoppar alla dockorna upp, för det är morgon, barnen skall gå till skolan. Bertil och Karin låter dem gå över skrivbordet bort till fönstret, ty där är skolan. Gumman får här bli lärarinna, sedan går pappa till arbetet, mamman hem igen. Karin sätter mamman på toaletten, men Bertil sätter henne återigen i garderoben. Därefter står pappan och mamman och pratar. De skall ha storstädning, så låter barnen pappan bära ut alla möblerna för nu skall de flytta. Bertil säger – Vi flyttar till Scheelegatan 10. Slutligen sätter barnen diskbänk och spis i badrummet.⁵⁵

Observationen visar att Karin uppfattas ha en mer passiv roll i leken. Enligt proto-

53 Dockskåpets pedagogiska värde. Intervjuer och observationer. EXAMENSARBETE, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, SSA, 1–9.

54 Dockskåpets pedagogiska värde. Intervjuer och observationer. EXAMENSARBETE, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, SSA, 1–2.

55 Dockskåpets pedagogiska värde. Intervjuer och observationer. EXAMENSARBETE, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, SSA, 1–2.

kollet svarar hon bara enstavigt och inga av hennes repliker finns dokumenterade, trots att det framgår att hon pratar med Bertil. Tydligt är dock att Bertil är den som driver leken framåt i denna observation. Bertil verkar också leka med både mamma-dockan och pappadockan, han är inte förpassad till att vara ”pappa på jobbet” eller hund i denna lek. Bertil deltar också i den traditionella flicknormleken när han bäddar med dem och uppfostrar en av dem genom att sätta den i skamvrån. I denna lek är flickan, Karin, alltså mer passiv och pojken, Bertil, mer aktiv i alla delar av leken. Leken är alltså inte könsstereotyp så till vida att den iscensätter det kärnfamiljsideal som fotografierna och lärarinnornas enkätsvar gett uttryck för. Denna lek är inte bestämd av samma performativa förväntningar som vi sett tidigare. Lärarinnans, observatörens, förväntningar på leken är inte synlig i denna observation utan barnen interagerar självständigt med varandra. Att Karin beskrivs som blyg skulle kunna vara en bidragande orsak till att Bertil tillåts få så mycket utrymme i den traditionella familjeleken, men utifrån det knapphändiga materialet som denna enstaka observation utgör är det tveksamt om det går att dra någon sådan slutsats.

I nästa observation är det två flickor, Agneta och Lillemor, som leker. Deras ålder är inte angiven. Observationen återges här:

Flickorna gå genast fram till skåpet och börjar bädda sängarna. – Nu är det kväll, säger Agneta. De bestämmer att det skall finnas två mammor. Agneta skall vara en mamma och Lillemor en. – Godnatt, god natt mammas lilla hjärtegull. – Bäddar ner mamman och flickan i samma säng. – Men pappan – säger Agneta – får sitta och sova eller är han på jobbet hela natten. Men babys skriker och mamman måste sätta Lillan på pottan, men mamman tycker inte om det. Lillemor säger att barnen skall bada. Barnen tvättar sig, får mat i köket och går sedan till skolan. – Alla barn skall äta på en gång, men mammorna skall vänta till barnen gått. Mamman gäspar och vill inte gå upp, hon är så trött. Men hon går upp och kammar minsta flickan, som sitter vid toilettbordet, lägger plastik på sängarna för att det ej skall bli smutsigt. Flickan frågar mamman om hon ej kan få leka med bybyn, men det får hon ej. Därefter dricker mammorna kaffe i köket. – Ni får stryk om ni rör spisen – säger den ena mamman till barnen. Papporna får inget kaffe, för de är så busiga, utan de får endast sitta med vid bordet.⁵⁶

Denna lekobservation utmanar kärnfamiljsidealet vi tidigare identifierat. Trots att leken är exklusiv för två flickor lägger de fokus på att aktivt exkludera manliga aktörer i leken. Initialt bestäms att det är två mammor som är huvudkaraktärerna i deras lek, vilket visar att mammor värderas högre som lekobjekt av dem. För att få undan pappadockan beslutas att han inte får vara alls i sängen, eller att han jobbar hela natten. Leken anpassas för att exkludera den manliga karaktären. Även i slutet av leken sker en sådan anpassning, när enbart mammorna får dricka kaffe. Papporna är i denna scen förvisso med vid bordet, men de utesluts i den bemärkelsen att de inte aktivt deltar i aktiviteten ”dricka kaffe” som mammorna delar. I leken är pappa-karaktärerna helt passiva. Mamma-karaktärerna är aktiva och tar allt ansvar, från nattning och pottningsbestyr till hot om stryk. Mammorna uttrycker också trötthet och missnöje, vilket ger oss en mer nyanserad bild av kärnfamiljsnormen än den som har synliggjorts i tidigare empiri.

56 Dockskåpets pedagogiska värde. Intervjuer och observationer. EXAMENSARBETE, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, SSA. 1.

I den tredje och sista observationen är det åter igen en flicka och en pojke som leker med dockskåpet: Inger, 5 år, och Ove, 7 år. Observationen är betydligt längre än de två föregående och återges därför inte i sin helhet.⁵⁷ Den inleds med att Inger börjar sin lek i dockskåpet medan Ove betraktar. Inger ”kivas” med Ove eftersom hon vill vara ensam med dockskåpet. Det är dock uppenbart att Ove också gärna vill vara med och leka, vilket han sedan inleder. Efter en kort stunds lek lämnar dock Ove dockskåpet medan Inger fortsätter leken. När Ove kommer tillbaka blir han bortkörd av Inger som säger ”Du får leka med något annat, för nu håller jag på här.” Trots detta börjar de leka tillsammans, men Ove ”tröttnar” enligt observationsanteckningen. Andra gången Ove återvänder till leken börjar han med att sätta in en blomma i barnkammaren, men blir bortkörd av Inger. Ove kommer direkt tillbaka till leken, vilket gör Inger missnöjd. Hon lämnar leken. När dockskåpet är tillgängligt för bara Ove leker han med dockorna – han sköter om babydockan, samt pratar och agerar med både mammadocka, mormodern och pappan. Inger kommer tillbaka, hon flyttar på blomman som Ove placerat i barnkammaren varpå Ove replikerar ”Barnen måste väl ha nåt dom också”. Inger dominerar sedan leken i dockskåpet och flyttar även på en docka som Ove har placerat på fel ställe. När Inger är klar med sin lek säger hon ”Nu får du ha dockskåpet, för jag går ut” till Ove.

Denna leksekvens är särskilt intressant inte minst eftersom Ingers, flickans, lek är så tydligt överordnad pojken Oves lek, ett exempel på något som identifierades i vår analys av enkätmaterialen. Hon sätter tydligt ramarna för leken och visar både i ord och handling att hon vill leka utan Oves inblandning. I uttalandet ”Du får leka med något annat för nu håller jag på här” är det tydligt att Inger värderar sin egen lek högre än leken tillsammans med Ove. Notera att enligt vad som framgår av observationsprotokollet så kommer barnen in i rummet samtidigt, det är alltså inte fråga om att Inger har fått tillgång till dockskåpet före Ove och därmed anser sig ha rätten att leka mer med det. Utöver detta underkänner Inger även hans inspel i leken genom att flytta tillbaka blomma och docka som Ove placerat ut i sin lek. Ove uttrycker ett klart missnöje med att avfärdas från leken och över att hans möblering underkänns, men han finner sig ändå i att Inger har kommandot över leken. Att han lämnar dockskåpet vid tre tillfällen, trots att han uppenbart vill leka med det, visar också att han rättar in sig i den lekhierarki som Inger etablerat. Inger är två år yngre än Ove, ändå är det hon som leder leken och sätter ramarna. Detta tolkar vi som att kön värderas högre än ålder i denna specifika könsstereotypa lekmiljö. När Ove får möjlighet att i en kortare sekvens leka själv med dockskåpet leker han med flera av dockorna, även mer traditionellt omvårdande. Det är inte fråga om att han själv tar en exkluderad position i familjen (till exempel som husdjur, eller genom att vara ”på jobbet”) utan han deltar aktivt i omvårdande traditionell docklek. Konflikterna med Inger till trots finns alltså från Ove en genuin lekvilja och ett intresse för dockskåpet som ram för omvårdande familjelek. I sammanhanget kan det vara värt att påpeka att de observerade barnens lek och ageranden förstås också är uttryck för deras individuella personlighetsdrag. Trots detta anser vi att observationerna kan användas för en fördjupad analys utifrån ett genusperspektiv. Vi menar att denna observation belyser dels hur flickor i praktiken bidrog till att upprätthålla en dikotomi mellan flickors

57 Dockskåpets pedagogiska värde. Intervjuer och observationer. EXAMENSARBETE, 1950, F1:6, Examensarbeten, Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet, SSA. 2–3.

och pojkars lek inom ramen för en könsstereotyp heteronormativitet, där flickleken värderades högre av flickor och dels hur pojkar underordnade sig denna hierarki.

Fotografierna: iscensatt genusordning

Denna analysdel avser fotografierna från Kyrkbacken. En aspekt på historiskt källmaterial är att det kan ha bevarats just för att det ansetts normenligt.⁵⁸ I detta fall är det en tillgång då det är just förväntningar vi vill studera. Fotografierna kan därmed förstås som speglingar av normativa innebörder vid 1900-talets mitt och som representationer av dåtidens lekideal. I fotografierna har flickor och pojkar gestaltats olika. Detta genusuttryck kan förstås som ett resultat av samhälleliga och politiska idéer, förskolans uppdrag och miljö, fotografens och arkiveringsprocessens preferenser samt barnens upplevda krav från omgivningen – en fråga om vad som ansågs önskvärt att uppvisa och en iscensatt genusordning. I materialet har vi spårat två ideal utifrån föreställningar om kön.

Fotografi 1. Flicka med docka.

Källa (samtliga fotografier): Larsson, Åke V. Fotograf. ”Förskolan på kyrkbacken,” identifikationsnummer: AVL2057, AVL2060, AVL2063, AVL2064, Fotografier, Västerås, Västerås Stadsarkiv

⁵⁸ Sara Backman Prytz, ”Arkivkurrögömma med historiens flickor – ett genusperspektiv på barn- och ungdomshistoriska källor,” i *Tillbaka till framtiden: Barnkultur i dialog med vårt förflutna*, red. Catharina Hällström (Stockholm: Centrum för barnkulturforskning, Stockholms universitet, 2017), 37–48.

Fotografi 2. Pojkar i snickeriverkstad.

Fotografi 3. Flicka och pojke i lekkök.

Fotografi 4. Flicka och pojke i lekkök.

Den genusordning som framträder i fotografierna utgörs av två könsstereotyp grundade ideal som förutsätter varandra, vilka vi här väljer att etikettera som ett tillblivelseideal och ett kärnfamilsideal. Tillblivelseidealet visar sig i samtliga fotografier, och rymmer en syn på barn som blivande kvinnor och män. Barnens lek på Kyrkbacken kan förstås som vuxenorienterad – de lekte framtida sysselsättningar önskvärda för respektive kön. Fotografi 1 visar en flicka med en docka. Hennes lek kan förstås i ljuset av normer om kvinnan som hemmavarande moder. Hon tittar ned, och tycks leka stillsamt. Fotografi 2 föreställer två pojkar sysselsatta i en snickeriverkstad. De ser ut att leka mer livligt och aktivt än flickan, och deras lek kan förstås i ljuset av normer om den arbetande mannen. Kärnfamilsidealet framträder i Fotografi 3 och 4. I kärnfamilsidealet gör sig ytterligare två binärer gällande: hemmavarande–förvärvsarbetande samt hustru–man, i enlighet med tidens rådande ideal. I Fotografi 3 och 4 syns en flicka och en pojke i en hemlik lekmiljö. Att döma av fotografierna kommer pojken in i rummet och sätter sig när bordet är färdigdukat. Flickan serverar pojken, vilket kan tolkas som att hon leker att hon är ansvarig för hemmet och matlagningen. Deras lek speglar således en normativ framtida kärnfamilj.

I fotografierna syns hur genusordningen heteronormativt fördelade vissa miljöer och material till flickor, och andra till pojkar. Det som erbjöds det ena könet begränsades från det andra genom ett genuskodat fördelande av handlingsutrymme.

Exempel på genusordningens fördelning går att se i Fotografi 1 och 2. Docklek förknippades med det kvinnliga och fördelades till flickan, medan snickeriverkstaden förknippades med det manliga och fördelades till pojkarna i fotografierna som iscensätter barnens lek. Olika kön gavs företräde i olika sammanhang. Genusordningen blev en gränssättare för vad som ansågs vara önskvärd och normal lek, och det kan ha bäddat för de performativa lekscener som syns reproduceras av fotografierna. Genusordningens begränsande kan sammanfattas som att den performativt beskrev det könsstereotypa som norm, vilket föranledde könsöverskridanden som icke önskvärda, otänkbara eller omöjliga. I fotografierna syns således inga överskridanden.

Genusordningens givande å andra sidan, berättar vad som är tänkbart, önskvärt och möjligt. Givandet står i direkt relation till begränsandet, och sker inom det förtryckande reproducerandet av heteronormativitet. Givandet avser ett sätt för barnen att utifrån deras position hävda den makt som är möjlig. Det innebär för flickor ett hävdande av den kvinnliga domänen och för pojkar det motsatta. Detta illustreras i Fotografi 1 och 2. Fotografierna visar enbart en flicka i en normativt kvinnlig miljö, och enbart pojkar i en normativt manlig miljö. Barnen äger sin lek inom ramarna för det binära.

I Fotografi 3 och 4 syns en flicka och en pojke i en hemlik köksmiljö. Flickan har dukat till bords, och hållt upp vatten i koppar som båda dricker ur. Flickans agerande kan tolkas som ett dirigerande av leken, där pojken förhåller sig till hennes handlingar när han sätter sig och dricker ur koppen. Hans handlingsutrymme kan alltså förstås som mer begränsat än hennes inom ramen för det som är en flickkodad lekdomän.

Förståelsen av flickor och pojkars handlingsutrymme i leken kan vidare diskuteras i relation till motstånd, och vilket motstånd som var möjligt i den specifika situationen? I vilken mån kunde barn kräva vidgat handlingsutrymme och bli lyssnade till? En möjlig förståelse är att barnen inte var i position att göra drastisk skillnad, så de gjorde vad de kunde utifrån vad som ansågs tillåtet. Performativa handlingar kan ses som den mest effektiva maktstrategin att tillgå där och då, en strategi inom heteronormativa ramar där det maskulina ofta överordnades. Fotografierna av barnens hemlek genomsyras av en stereotyp syn på pojkars och flickors lek, då barnens handlingsutrymme så som det framställs i fotografierna avspeglade genusordningens normer. Barnen kunde vidga sitt handlingsutrymme genom att hävda den egna domänen som just egen, det kan ses som ett sätt att tjäna på att reproducera normer – ett performativt erbjudande som i förlängningen förstärker genusordningens begränsande funktion. Här vill vi dock poängtera att den genusordning och det handlingsutrymme som skrivits fram främst bör förstås som effekter av performativitet i omgivning, som sedan avspeglas i fotografierna av barnen. Det skall inte tolkas som avspeglingar av faktisk lek, utan tvärtom som av vuxna godkänd lek: representationer av lek. Utifrån detta perspektiv blir det särskilt viktigt att notera den genusordning som konstruerats på fotografierna och hur leken representeras på ett könsstereotypt sätt.

Avslutning

I den dokumenterade leken framträder tydligt könsstereotypa förväntningar på lek, helt i linje med vad tidigare forskning identifierat.⁵⁹ Genom vår källpluralistiska ansats kan vi dock nyansera detta: de vuxnas iscensättande av flickor och pojkars lek

59 Hatje (1999).

utgår från normer och stereotyper, men då barnens perspektiv sätts i fokus för analysen framträder delvis en annan bild: barnens lek är mindre normativ och mer tillåtande. Genom att kombinera olika källor – alltså både sådana där de vuxnas perspektiv på lek iscensätts och sådana där barnets faktiska lek står i fokus blir vår studie ett bidrag till den barndomshistoriska forskningen om lek och normer ur ett barnperspektiv. Den påtagliga diskrepansen mellan vuxnas iscensättande och förväntningar på normer och barnens egna handlingar inom samma ram – i detta fall hemleken – öppnar upp för framtida forskning där empiri med både barn- och vuxenperspektiv kompletterar varandra.

De vuxnas förväntningar på flickor respektive pojkars lek har varit i fokus för vår studie. Dessa framträder tydligt i lärarinnornas enkätsvar, då de i sina öppna svar inte bara etiketterar leken på ett könsstereotypt sätt, utan även reflekterar kring en förgivttagen dikotomi mellan flickornas och pojkarnas lek. Genom dessa enkätsvar kan vi också få syn på barnens handlingsutrymme i leken, så som det beskrivs av lärarinnorna. Flickorna såväl som pojkarna beskrivs som aktivt bidragande till att upprätthålla dikotomin mellan flicklek och pojklek. En intressant följd av detta, och något som vi inte sett beskrivet i den historiska forskningen om lek tidigare är det faktum att flickorna har en tydlig överordnad position i leken. I och med att dockvrån i sig är en kvinnligt kodad inramning för lek ges flickorna en hierarkiskt överordnad position. De tar en tydlig ledarroll över pojkarna och sätter i och med det också gränser för interaktionen i leken. Pojkarnas handlingsutrymme i leken begränsas av de performativa förväntningarna. Samtidigt är det viktigt att se att pojkarna i vissa andra avseenden har ett större handlingsutrymme, utifrån det faktum att deras lek är mer tillåtande – de kan ta andra roller i leken än de stereotypt könsbundna som flickorna är låsta till. I sammanhanget måste också följande lyftas, som ett anmärkningsvärt resultat: det är uppenbart att de lärarinnor som svarat på enkäten är starkt präglade av en stereotyp syn på flickors och pojkars lek, då de etiketterar pojkarnas lek som avspeglade en vid tiden traditionellt manlig roll, men vid en närmare analys kan vi ändå se hur pojkarna också deltog aktivt i omvårdande lek och skötsel av hushåll, sådant som vid tiden förknippades som traditionellt kvinnligt och som även uppmuntrades av vid tiden tongivande progressiva pedagoger.⁶⁰ Detta stärks av vår analys av fotografierna, där ett kärnfamiljsideal tydligast manifesteras. Leken är binärt uppdelad mellan flickor och pojkar. Vi kan också se detta som ett tydligt exempel på ett vuxenorienterat tillblivelseideal. Barnens lek kategoriseras utifrån kön och ger i och med detta uttryck för skilda förväntningar på kommande livsuppgifter beroende på könstillhörighet. På det sättet kan man tala om att fotografierna ger uttryck för performativa förväntningar på flickor och pojkar.

Genom att lärarinnorna i enkätsvaren benämner pojkarnas lek i dockvrån som att pojkarna ”hjälper till” i hemmet, dockvrån, bidrar de till befästa en rigid syn på dikotomin kvinnligt – manligt, beskrivningen av leken är sålunda performativ. Med detta blir det tydligt att lärarinnornas syn på leken i dockvrån, och för all del också leken mellan flickor och pojkar, präglades av det vi kallar en flickleknorm. Utifrån vårt analysmaterial är det också rimligt att anta att den faktiska leken i dockvrån till stor del också präglades av denna norm. Även barnen upprätthöll den.

Inom förskolans ramar iscensätts alltså könsstereotypa föreställningar om flick-

60 Fredricson (2020); Vallberg Roth (2002).

or och pojkar, kvinnligt och manligt särskilt av pedagogerna. Det som blir särskilt intressant är att komplettera analysen genom att försöka fånga dokumentationerna av barnens faktiska lek. Dokumentationen av barnens dockskåpslek visar med all önskvärd tydlighet hur den könsperformativa leken iscensätts av flickor och pojkar i samspel. Även här blir flickleksnormen påtaglig. Flickornas lek är hierarkiskt överordnad pojkarnas, och flickor kan aktivt tränga undan pojkarna. I observationerna ser vi också hur pojkar förhåller sig till detta – i lek med flickor som tar mer plats och själva upprätthåller flickleksnormen rättar pojkar in sig i sin underordnade roll, trots att det verkar finnas en önskan om att få delta i leken. Om flickan har en mer tillbakadragen position i leken ges utrymme för pojken till en mer omvårdande lek, sådan lek som uppfattats som traditionell flicklek. I observationerna kan vi också se exempel på hur en pojke har en inneboende önskan att få delta i den omvårdande leken, men att detta begränsas av flickleksnormen. Detta belyser dockskåpslekens inneboende potential som en arena för könsöverskridande lek, vilket belysts av Chen.⁶¹

Genom denna analys av olika källor har vi alltså kunnat bidra med ny och fördjupad kunskap om hur vuxnas förväntningar på flickors och pojkars lek bidragit till att upprätthålla normer om kön, samt hur barn inom en könsstereotyp kodad lek både upprätthållit och utmanat de normer som definierats av lärarinnor och omvärld.

About the authors

Sara Backman Prytz is a Senior Lecturer at the Department of Education, Uppsala University, Sweden. Email: sara.prytz@edu.uu.se

Josefin Forsberg Koel is a Doctoral Candidate at the Department of Child and Youth Studies, Stockholm University, Sweden. Email: josefin.forsberg.koel@buv.su.se

61 Chen (2015).

Referenser

Arkiv

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Förskoleseminariet-Socialpedagogiska seminariet

F1:6, Examensarbeten.

Västerås stadsarkiv

Digitliserad fotosamling: <http://digitaltmuseum.se/>

Tryckta källor och litteratur

- Axelsson, Christina. *Hemmafrun som försvann: Övergången till lönearbete bland gifta kvinnor i Sverige 1968–1981*. (Diss.) Stockholm, Stockholms universitet, 1992.
- Backman Prytz, Sara. ”Arkivkurrageömma med historiens flickor – ett genusperspektiv på barn- och ungdomshistoriska källor.” I *Tillbaka till framtiden: Barnkultur i dialog med vårt förflutna*, red. Catharina Hällström, 37–48. Stockholm: Centrum för barnkulturforskning, Stockholms universitet, 2017.
- Backman Prytz, Sara & Westberg, Johannes. ”’Arm the Schoolmistress!’ Loneliness, Male Violence and the work and Living conditions of Early Twentieth-Century Female Teachers in Sweden.” I *History of Education Quarterly* 62, nr 1 (2022), 18–37.
- Blaise, Mindy. *Playing it Straight: Uncovering Gender Discourses in the Early Childhood Classroom*. London: Routledge, 2005.
- Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge classics. New York: Routledge, 2006.
- Butler, Judith. ”Performativity, Precarity and Sexual Politics.” *AIBR: Revista de Antropología Iberoamericana*, nr 4 (2009), i–xiii.
- Chapman, Rachel. ”A Case Study of Gendered Play in Preschools: How Early Childhood Educators’ Perceptions of Gender Influence Children’s Play.” I *Early Child Development and Care* 186, nr 8 (2016), 1271–84.
- Chen, W. N. *To the Dolls’ House: Children’s Reading and Playing in Victorian and Edwardian England*. London: University College London, Doctoral Thesis, 2015.
- Corsaro, William A. *Friendship and Peer Culture in the Early Years*. Norwood, N.J.: Ablex, 1985.
- Cunningham, Hugh. *Children and Childhood in Western Society since 1500*. London: Longman, 2005.
- Daghem och förskolor: Betänkande om barnstugor och barntillsyn*. Stockholm, 1951.
- De los Reyes, Paulina. ”Folkhemmets paradoxer: Genus och etnicitet i den svenska modellen.” *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2 (2000), s. 27–47.
- Dolk, Klara. *Bångstyriga barn: Makt, normer och delaktighet i förskolan*. Stockholm: Ordfront, 2013.
- Eidevald, Christian. *Det finns inga tjejbestämmare: Att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek*. Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation, 2009.
- Fass, Paula S. *The Routledge History of Childhood in the Western World*. London: Routledge, 2013.
- Florin, Christina. ”Skatten som befriar: hemmafruar mot yrkeskvinnor i 1960-talets särbeskattningsdebatt.” I *Kvinnor mot kvinnor*, red. Christina Florin, Lena Sommestad och Ulla Wikander, 106–135. Stockholm: Norstedts, 1999.

- Folke-Fichtelius, Maria. *Förskolans formande: Statlig reglering 1944–2008*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2008.
- Fredricson, Annelie Maria. *Barnträdgårdens didaktik: Kontinuitet och förändring i talet om material och arbetssätt i tidskriften Barnträdgården 1918–1945*. Stockholm: Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 2020.
- Frost, Joe L. *A History of Children's Play and Play Environments: Toward a Contemporary Child-Saving Movement*. New York: Routledge, 2010.
- Frödén, Sara. "Situated Decoding of Gender in a Swedish Preschool Practice." *Ethnography and Education* 14, nr 2 (2019), 121–35.
- Grant, Julia. "A 'Real Boy' and Not a Sissy: Gender, Childhood, and Masculinity, 1890–1940." *Journal of Social History* 37, nr 4 (2004), 829–51.
- Grosvenor, Ian. "'Seen but not Heard': City Childhoods from the Past into the Present." *Paedagogica Historica* 43, nr 3 (2007), 405–29.
- Grunditz, Sofia. *Vilan i förskolan 1910–2013: Visuella material och visuell metodologi*. Stockholm: Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 2018.
- Hatje, Ann-Katrin. *Från treklang till triangeldrama: Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen*. Lund: Historiska media, 1999.
- Heywood, Colin. *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge: Polity, 2001.
- Hirdman, Yvonne. *Genus: Om det stabila föränderliga former*, 2 uppl. Malmö: Liber, 2003.
- Hultqvist, Kenneth. *Förskolebarnet: En konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen: En nutidshistorisk studie om makt och kunskap i bilden av barnet i statliga utredningar om förskolan*. Stockholm: Symposion, 1990.
- Lindgren, Anne-Li och Ingrid Söderlind. *Förskolans historia: Förskolepolitik, barn och barndom*. Malmö: Gleerups, 2019.
- Lindgren, Anne-Li, Sara Backman Prytz och Anna Westberg-Broström. "Observed Children at Play: Complex Relations of Agency in a 1930s' Kindergarten." *Journal of the History of Childhood and Youth* 16, no. 1 (2023), 115–33.
- Lynch, M. "Guys and Dolls: A Qualitative Study of Teachers' Views of Gendered Play in Kindergarten." I *Early Child Development and Care* 185, nr 5 (2015), 679–93.
- Löfdahl Hultman, Annica. *Förskolebarns lek: En arena för kulturellt och socialt meningsskapande*. Karlstad: Institutionen för utbildningsvetenskap, Karlstad universitet, 2002.
- Marklund, Emil. *Teachers' Lives in Transition: Gendered Experiences of Work and Family among Primary School Teachers in Northern Sweden, c. 1860–1940*. Umeå: Department of Historical, Philosophical and Religious studies, Umeå University, 2021.
- McCay, Jeanette B., och Marie B. Fowler. "Some Sex Differences Observed in a Group of Nursery School Children." I *Child Development* 12, nr 2 (1941), 75–79.
- Meland, Aud Torill, och Elsa Helen Kaltvedt. "Tracking Gender in Kindergarten." I *Early Child Development and Care* 189, nr 1 (2019), 94–103.
- Mitterauer, Michael. *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
- Morell, Mats, och Susanna Hedenborg. *Sverige – En social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur, 2006.

- Musgrove, Nell, Carla Pascoe Leahy, och Kristine Moruzi. "Hearing Children's Voices: Conceptual and Methodological Challenges." I *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*, red. Kristine Moruzi, Nell Musgrove, och Carla Pascoe Leahy, 1–25. Palgrave Studies in the History of Childhood. Cham: Springer International Publishing, 2019.
- Myrdal, Alva. *Riktiga leksaker*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag, 1936.
- Janken Myrdal. "Source Pluralism as a Method of Historical Research." I *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method, and Evidence*, red. Susanna Fellmann & Marjata Rahikainen, 155–189, Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2012.
- Palmer, Amy. "Guiding Creativity: British Froebelian Educators and Plays for Children, 1891–1939." I *Kindergarten Narratives on Froebelian Education. Transnational Investigations*, red. Helen May, Kristen Nawrotzki, och Larry Prochner, 121–34. London: Bloomsbury Academic, 2017.
- Prochner, Larry. "The History of Kindergarten as New Education: Examples from the United States and Canada, 1890–1920." I *The Development of Early Childhood Education in Europe and North America: Historical and Comparative Perspectives*, red. Harry Willekens, Kirsten Scheiwe, och Kristen Nawrotzki, 289–308. London: Palgrave Macmillan UK, 2015.
- Read, Jane. "Free Play with Froebel: Use and Abuse of Progressive Pedagogy in London's Infant Schools, 1870–c.1904." *Paedagogica Historica* 42, nr 3 (2006), 299–323.
- Sköld, Gullan. *Från moder till samhällsvarelse: vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året runt*. Stockholm: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation - JMK, Stockholms universitet, 1998.
- Sommer, Dion, Pramling Samuelsson, Ingrid och Karsten Hundeide. *Child perspectives and children's perspectives in theory and practice*. Dordrecht: Springer, 2009.
- Statistisk årsbok för Sverige Årg. 47(1960)*. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1960.
- Tallberg Broman, Ingegerd. "Att förändra den sociala Ordningen." I *Educare – Vetenskapliga Skrifter*, nr 2 (2006), 6–34.
- Tallberg Broman, Ingegerd. "Mamma, Pappa, Förskolebarn. Om förskolan som jämställdhetsprojekt." I *Genus i förskola och skola*, red. Inga Wernersson 61–84. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2009.
- Vallberg Roth, Ann-Christine. *De yngre barnens läroplanshistoria: Från 1800-talets mitt till idag*. Lund: Studentlitteratur, 2002.
- Waldemarson, Ylva. *Kvinnor och klass – En paradoxal skapelseberättelse: LOs kvinnoråd och makten att benämna 1898–1967*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 2000.
- Westberg, Johannes. *Förskolepedagogikens framväxt: Pedagogisk förändring och dess förutsättningar, ca 1835–1945*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2008.